

"Rare jaren, deze jaren"

De heer J. Jansen van Galen,
Publicist

Welkom, maar neemt u mij niet kwalijk: het klopt niet dat u hier zit. Als u werkelijk – zoals het bekende verhaal wil – geïndividualiseerde, calculerende burgers zou zijn, voortdurend uit op maximalisatie van uw eigenbelang, dan was u hier niet geweest.

Dan was u wel thuis gebleven. Dat had u gecalculeerd dat u wel iets beters te doen had.

Want gaat u maar na: een lezing moet wel een van de meest inefficiënte vormen van kennisoverdracht zijn die er is. Want gaat u maar na: ik spreek nu een minuut en u hebt al dertig seconden aan iets anders gedacht, naar het plafond gestaard, naar de nek van uw voorbuurvrouw gekeken, in het programma gebladerd en dat weer eens even naar de geachte spreker geluisterd. De helft van wat ik hier ga zeggen gaat verloren. Niet dat dit erg is, maar als u mijn opmerkingen in geschifte voor u had, had u die helft gewoon kunnen overslaan en had u weer tijd voor iets anders gehad. Mocht ik echter iets interessants zeggen dan is het hier het ene oor in, het andere weer uit, terwijl u het wanneer u het thuis in de leunstoel leest nog eens kunt overlezen, highlighten of overpeinzen. Sterker: u weet vermoedelijk al dat wat ik ga zeggen dezer dagen wel ergens zal worden afgedrukt zodat u daarop gewoon had kunnen wachten om vanmiddag iets anders te doen. U ziet: een hoogst inefficiënte vorm van communicatie.

En toch zit u hier. En wat meer is: u bent niet de enige. Er is de laatste jaren een hausse in dit type lezingen, alle vernoemd naar een eminente, doch overleden persoonlijkheid – ik noem Huizinga, Van der Leeuw, Den Uyl en dan Van der Wielen – en ze zijn allemaal een succes. Je moet plaats reserveren en de zalen, niet zelden aula's of kerken, zijn veelal van te voren uitverkocht. Maar er is meer, veel meer. De Boekenweek is net achter de rug, de boeken schijnen slecht verkocht te zijn maar de samenkomsten waren een succes. Overal in den lande worden avonden waarop schrijvers voorlezen uit eigen werk en welwillend al dan niet oppervlakkige vragen beantwoorden druk bezocht. Het wemelt in den lande van de leesclubs. Overal vinden publieke debatten en forumbijeenkomsten plaats. Jarenlang was er in de Balie in Amsterdam een lezingenserie onder het motto: 'de brandende kwestie'. Alle aanwezigen wisten dat de tekst in het eerstvolgende nummer van het weekblad Vrij Nederland zou worden afgedrukt – niettemin zat de zaal steevast vol.

Ik verzeker u – ik ben al een jaartje ouder; op dit terrein, dat ik maar even noem het terrein van de publieke samenscholing is er minstens evenveel, waarschijnlijk meer te beleven dan dertig jaar geleden in het begin van de jaren zestig, een periode die geldt als de tijd waarin de samenleving nog niet versplinterd, uiteengevallen, geïndividualiseerd, geatomiseerd was of welke term van verval der maatschappelijke bindingen u ook preferereert.

Vroeger gingen mensen naar bijeenkomsten omdat het zo hoorde, omdat zij ergens bij hoorden. Mijn vader bezocht de vergaderingen van de Velpse Patroonsbond en van de Nederlandse Protestantenvbond, wat hij was een zelfstandig timmerman en vrijzinnig protestant. Je was iets, meestal je leven lang, en daaraan gaf je gestalte door de periodieke samenscholingen van dat iets – je kerk, je partij, je beroepsorganisatie – bij te wonen. Dat had diverse functies: het hield via een heel mechanisme van procedures (bestuursverkiezingen, het bereiken van consensus) de maatschappelijke organisaties draaiende, maar het had ook een rituele functie: het beleven van saamhorigheid.

Ik denk dat die laatste functie, hoe haaks die ook lijkt te staan op de algemeen aangenomen individualisering, ook in de huidige hausse van bijeenkomsten en lezingen aanwezig is. Het zijn rituelen. Niet voor niks vinden ze zo vaak plaats in aula's en kerken. Men komt er niet samen omdat men ergens bij hoort, maar vrijblijvend zonder verplichtingen. En toch is er blijkbaar behoefte aan een vorm van gezamenlijkheid.

De stem door de telefoon, die mij uitnodigde om hier een lezing te houden, sprak van individualisering en het uiteenvallen van maatschappelijke verbanden. Je hoort daar vaak over praten en vaak in één adem. Politici hebben het over het verval van normen en waarden en over calculerende burgers, anderen over de versplintering van de samenleving: het komt op hetzelfde neer en het wordt zo dikwijls beweerd dat het daardoor al haast waar lijkt. Men moet aar niet gering over denken: als een opvatting maar vaak genoeg verkondigd wordt, bepaalt ze het kader waardoor wij de werkelijkheid bezien. En de visie van ‘versplintering’ schept voor de organisatoren van deze dag begrijpelijke zorgen: als het werkelijk waar is dat de burgerij individualiseert en dat de burgers voortdurend hun eigen belang calculeren, hoe kan men dan nog verbanden organiseren en in stand houden die – zoals het volkshogeschoolwezen – het eigenbelang en het egoïsme ontstijgen? Maar ik denk dat zich in het lezingen- en samenkomstencircuit een tegengestelde ontwikkeling weerspiegelt; en dat ook deze bijeenkomst als het ware een metafoor is voor de manier waarop individualisering niet tot het uiteenvallen, maar wel tot het veranderen van maatschappelijke verbanden leidt.

Rare jaren, deze jaren heb ik deze causerie, met een citaat van Remco Campert genoemd. In zijn gedicht slaat die typering op de jaren zeventig maar ik denk dat de vroege jaren negentig minstens even raak, zo niet raarder zijn dan de jaren zeventig. Toen wist men, althans ik, althans ik meende het te weten welke kant het globaal met de samenleving op ging. Daar is geen sprake meer van. Aanhoudend bereiken ons tegenstrijdige signalen.

Terwijl ik dit praatje voorbereid kijk ik af en toe eens uit mijn raam. Mijn huis staat in een oude volkswijk, misschien wel de bekendste volkswijk van Nederland omdat hier zoals de zanger het wil de Amsterdamse humor nooit verloren gaat zolang de lepel in de brijpot staat. Het wachtwoord van deze jaren is individualisering. Maar als ik naar buiten kijk zie ik allereerst een clubhuis. Er is elke avond, elk weekeinde van alles te doen. De mensen komen er, heel geindividualiseerd, naar toe in hun auto's, want veel Jordaners zijn allang verhuisd naar tuinsteden. Maar ze treffen elkaar in het clubhuis. De auto's parkeren ze in de speeltuin die bij het clubhuis hoort, want op straat kun je je wagen tegenwoordig niet laten staan. Wat binnen plaatsvindt, kan ik niet volgen, behalve als de drumband – annex fanfare – repeteert die almaar dezelfde mars almaar vals instudeert. Er wordt ook wel gedanst of gekaart en er vinden puzzeltochten plaats. Het is, kortom, een bijenkorf van georganiseerde gezelligheid.

Als ik aan de voorkant naar buiten kijk, zie ik mijn overbuurman die het, met een paar buurtgenoten, op zich genomen heeft om ons deel van de straat schoon te houden. De gemeente heeft hem subsidie gegeven voor de aanschaf van een spuit. Ze hebben, op de middenberm waar vroeger de gracht liep, bloembakken aangelegd en schilderen de banken die daar staan vrolijk op. Maar op die banken zitten, liggen, hangen de outsiders van onze samenleving. Het zijn, anders dan u nu waarschijnlijk direct denkt, autochtonen. De allochtonen in mijn straat drijven restaurantjes en snackbars, er is een glazenwasser en een huisarts. De autochtonen op die banken drinken bier uit beugelflessen, vermouthe of bessenjenever en naarmate de dag vordert dringt hun gelal luider door tot mijn werkkamer. Niemand schenkt aandacht aan hen. Geen zorgzame samenleving die zich over hen ontfermt. Behalve: in geïnstitutionaliseerde vorm, want als het donker wordt gaan ze slapen in het gesubsidieerde opvanghuis om de hoek.

Ik bemoei me evenmin met die lui als de andere buurtbewoners. Zou dat anders zijn geweest in de zorgzame samenleving van die idyllische jaren vijftig waar de politiek nu soms naar terug lijkt te verlangen?

Ik heb weinig illusies over de manier waarop outsiders toen werden tegemoet getreden. Haal je dochters binnen, was het parool wanneer de zigeuners in aantocht waren. Dronkelappen en zwervers werden opgesloten in Veenhuizen. Het is waar dat wij in die tijd ‘op elkaar letten’, in dubbele betekenis, de betekenis van ‘zorgen voor’ en van ‘in de gaten houden’. En dat dit soort controlerende zorgzaamheid heel erg ‘elkaar’ betrof, met uitsluiting van buitenstaanders en vreemde kwibussen.

Er is daarover een mooi verhaaltje van Simon Carmiggelt. Schrijvers weten de tijdgeest vaak scherper te treffen dan sociologen. Carmiggelt gaat op bezoek bij een vriend in het dorp op het platteland. Hij stapt uit de bus: één en al idylle – de bomen rond de kerk, het cafeetje aan het plein, de dominee op de fiets. De vriend komt Carmiggelt afhalen en ze lopen naar zijn huis. Hij groet de voorbijgangers en die groeten terug en de schrijver denkt verzaligd: ‘Hier wonen!’ Maar dan komt er een man aan, die door de vriend niet wordt gegroet. Als hij voorbij is kijkt hij hem na en zegt: ‘Wie dat toch is? Ik heb die vent van de week al drie keer gezien en ik weet niet wat ie hier uitvoert’. En Carmiggelt denkt; ‘Hier wonen!’.

Ik denk dat dit een goed beeld is van de jaren vijftig die ons tegenwoordig regelmatig ten voorbeeld worden gesteld: de zorgzaamheid ging gepaard met een sociale controle die niet zelden verstikkend was en buitenstaanders uitsloot. U komt nu – ik loop even op de vragenstellerij vooruit – misschien met het voorbeeld aan van de succesvolle opnemings in die tijd van honderdduizenden Indische Nederlanders, maar dat succes wordt denk ik verklaard doordat zij zich zo volkomen wensten aan te passen en vooral echte Nederlanders wilden worden.

Ik zei straks dat ik in de jaren zeventig nog wel het idee had dat ik wist welke kant het op ging met de samenleving. Ik heb toen een boek geschreven dat ‘Het ik-tijdperk’ heet. Het verscheen als Kerstnummer 1979 van de Haagse Post en het was een poging om de tijdgeest te vangen, steeds een ambitie van dit weekblad in de laatste twintig jaar van zijn bestaan. Die titel stond bij voorbaat vasten was trouwens gejat van de beroemde Amerikaanse journalist Tom Wolfe ‘The M-decade’. Wij wisten dus al bij voorbaat wat de noemer was voor de stand van zaken in de maatschappij: ‘het Ik-tijdperk’. De journalist die het allemaal op moest schrijven hoefde er als het ware alleen de lichtbeelden nog maar bij te zoeken. Ik denk achteraf dat dat een zeker gevaar in zich bergt: wat niet in het beeld past, zie je liever niet, want dat scheidt maar verwarring.

Ik geef een voorbeeld. Je zou je kunnen voornemen te willen zien wat er de laatste dertig jaar is veranderd in het woon-werkverkeer door op een gewone werkdag om acht uur ’s morgens post te vatten op de Dam in Amsterdam en je voor te stellen hoe het er daar in 1963 op dat tijdstip uitzag. We weten dat vrij nauwkeurig, er zijn prachtige foto’s van wijlen Kees Scherer die het in beeld brengen. Van de ene kant, op het Damrak, was het trottoir gevuld met een drom ferm doorstappende kantoorbedienden die van het Centraal Station kwamen, zogenaamde forenzen, allemaal in dezelfde uitmonstering, actetassen in de hand waarin zich hun twaalfuurtje bevond. Van de andere kant naderde over het Rokin – want auto’s had men toen nog niet – een niet minder dichte drom fietsers op deugdelijke rijwielen, ook op weg naar het werk en met een soortgelijk samengesteld twaalfuurtje onder de snelbinder.

Kom daar nu eens om. Het is betrekkelijk uitgestorven op de Dam op een werkdag om acht uur ’s morgens. Dat heeft een hele reeks van oorzaken. Enkele jongelui in kostbare kostuums stappen met hun attaché-koffertje naar de Optiebeurs, een enkele student rept zich slaperig op de fiets naar zijn uitzendbaantje. De oppervlakkige waarnemer kan nu denken: er wordt niet

meer gewerkt in Nederland! Ze liggen maar in bed en alle dagen zijn baaldagen geworden. Maar zo is het niet: er worden juist veel meer banen vervuld dan toen er nog vee meer mensen werkten – vandaar de werkeloosheid. Het werk is echter grotendeels uit de steden verdwenen en het wonen ook. Het woon-werkverkeer is daardoor een buitengewoon ingewikkelde dagelijkse operatie geworden, die je niet in het oog kunt vatten door op de Dam te gaan staan. Nee, file op de Gaasperdammerweg en de Van Brienoordbrug. Mijn vader ging op de fiets naar zijn werk, ik kon hem daar opzoeken en ik snapte wat hij deed; hij timmerde en bouwde huizen. Nu is men geïndividualiseerd per auto onderweg naar een geïndividualiseerde taak maar de som daarvan is geen individualisering of versplintering maar een gecompliceerd netwerk van in elkaar grijpende activiteiten. En dat geldt voor veel meer.

Dat 'ik-tijdperk' kwam natuurlijk niet uit de lucht vallen. De overheersende ideologie van de jaren zeventig – en tachtig, en negentig – was, is inderdaad ik-gericht. En die ideologie kwam evenmin uit de lucht vallen. De verklaring daarvoor is al vaak gegeven: in 1966 werd de generatie volwassen die de oorlog niet had meegemaakt en aan de wederopbouw geen deel had gehad. Die wederopbouw was wonderwel geslaagd in die zin dat de kinderen het beter hadden gekregen dan hun ouders, wat toch het grote doel was van die ouders – ze 'cijferden zichzelf weg', ze 'offerden zich op', ja zelfs 'lagen krom' voor hun kinderen. Dat had geholpen. Ik heb een keer geprobeerd de sociale geschiedenis van Nederland vast te leggen aan de hand van herinneringen van mensen uit Zaltbommel, als een soort Hollands Middletown. En wat daarbij sterk opviel is dat iedereen dezelfde jaartallen noemde als het ging om de eerste televisie thuis, de eerste auto, de eerste douche, het eerste buitenlandse reisje: allemaal in '62, '63. Toen ging de persoonlijke welvaart met een sprong vooruit. Het waren de jaren van loonrondes van 18, 19 procent: loonexplosies!

Dat heeft, temeer omdat het scholingsniveau daardoor ook met sprongen vooruit ging, geleid tot wat men wel een 'sociale bevrijding' heeft genoemd. En dat was het ook. Ik denk wel eens, als men nu met een zeker heimwee spreekt over de sociale bindingen van vroeger, dat gemakkelijk wordt vergeten hoe knellend die bindingen ervaren werden. 't Was een hele opluchting als je je kon ontworstelen aan de bevelshuishouding van het traditionele gezin, de kerk, de school, de staat en niet te vergeten de arbeidsplaats. En je kon je daaraan ontworstelen omdat er door een grotere welvaart en door de opbouw van de verzorgingsstaat minder angst was, doordat men zich minder behoefde vast te klampen aan bestaanszekerheden.

Als levensdoel werd in die jaren, vooral de jaren zeventig, de 'individuele ontplooiing' afgekondigd en het is niet toevallig dat die met name de noemer werd van de tweede golf van vrouwenemancipatie. Want het waren, meer nog dan de mannen, de vrouwen die zich in het daaraan voorafgaande tijdvak hadden moeten wegcijferen, zich moesten opofferen, niet in de laatste plaats voor hun mannen en hun zoons; je voelde je schuldig, moest je schuldig voelen als je soms tijd over hield voor jezelf. Toen de Nederlanders zich van allerlei keurslijven gingen bevrijden begonnen vrouwen zoals dat heette 'aan zichzelf toe te komen'. 'Vrouwen, kom op voor jezelf' werd de leuze van de Rooie Vrouwen in de Partij van de Arbeid, een merkwaardige leuze voor een politieke partij en het was dan ook een sociaal-democrate, tevens een pionier in de tweede golf van vrouwenemancipatie, wijlen Joke Kool-Smit, die toen al de bange vraag stelde: 'Als iedereen voor zichzelf opkomt, wie komt er dan voor ons allen op?'

Het is de vraag waarmee ik dat boekje 'het ik-tijdperk' beëindigde en die ons blijkbaar vandaag nog bezighoudt: is er bij de triomf van het individualisme nog solidariteit, nog samenleving mogelijk? Toen waren dat zwakke geluiden. De VVD ging zelfs de verkiezingen in onder de slogan: "Fijn jezelf zijn." Dus zou ik zeggen, als politici de burgers nu verwijten dat ze

alleen aan zichzelf denken: 'kijk naar je eige'. Wie anders dan de politieke partijen hebben de ideologie van de ik-gerichtheid gestimuleerd? Kom op voor jezelf, fijn jezelf zijn: tot je dienst.

Die ideologie kwam in de eerste plaats voort uit de therapiegolf, een begeleidend verschijnsel van de nieuwe welvaart. Voor die tijd was de remedie voor getob dat je maar flink aan het werk moest, dan ging het wel over (wat niet eens helemaal onwaar is). Maar nu kwam er tijden geld vrij om aandacht te besteden, te laten besteden aan ons zieleven, aan psychische onvrede en frustraties, aan schuldcomplexen en onverwerkte jeugdervaringen. Het doel van de therapeut daarbij was de cliënt te bevrijden van schuld, van de last van verplichtingen waaraan hij of zij voldeed in strijd met zijn of haar 'echte' verlangens. Wij moesten leren wat we nu eigenlijk zelf wilden, en daartoe moesten we ons 'zelf ontdekken'. Ik vond dat toen al een merkwaardig, enigszins schizofreen beeld: hier sta ik en daar mijn 'zelf' dat ik ontdekken moet.

De onderliggende gedachte wordt het scherpst onder woorden gebracht in het befaamde gebed van Perls, de grondlegger van de Gestalt-therapie: 'I do my thing and you do your thing'. Vertaald: 'ik leid mijn leven en jij leidt jouw leven; ik ben niet op de wereld om aan jouw verwachtingen te voldoen, en jij niet om aan de mijne te voldoen. Jij bent jij en ik ben ik. Misschien ontdekken we elkaar: prachtig!. Zo niet : niks aan te doen!' Tja, dat is de ideologie van het individu als partij op een markt, voortdurend uit op winstmaximalisatie, en in principe: niks te maken met de concurrent.

Nu kun je veronderstellen dat die hele therapiegolf en haar gevolgen beperkt zijn gebleven tot een kleine avantgarde, dus aan de oppervlakte van de samenleving bleven, slechts een rimpeling in de vijver waren, maar dat is niet zo. Via het maatschappelijk werk, de Riaggs en niet te vergeten de therapeutisering van de televisie is het idee dat wij onszelf voorop en centraal moeten stellen breed uitgewaaierd. Let maar eens op hoe mensen over zichzelf praten in al die praatshows over problemen: ze zijn het middelpunt van het theater van hun leven. Alles gebeurt 'naar mij toe' en van alles is de vraag hoe het 'op mij overkomt'. Let trouwens eens op het discours in de voetbalwereld. Als men tegenwoordig een speler vraagt waarom hij slecht gespeeld heeft, is het antwoord: "Ik was niet gemotiveerd." Dat is psychobabbelen voor: 'Ik had geen zin'. Vroeger zeiden onze moeders: "Dan maak je maar zin". Met andere woorden; zet je zelf opzij, maak je dienstbaar. Dat is niet gangbaar meer.

Zijn de mensen daardoor egoïstisch geworden of zijn ze zelfbewust geworden, voortduren bewust van zichzelf en hun verlangens? Het zijn twee manieren om naar dezelfde werkelijkheid te kijken en ik hou het vanmiddag – het is lente – graag op het laatste. Als het waar zou zijn dat het egoïsme over de hele linie heeft getriomfeerd worden trouwens een aantal verschijnselen volkomen onverklaarbaar. Ik noem er een paar.

1. Weet u hoeveel Nederlanders onbetaald voor zieken en zwakken zorgen? Elf procent van alle volwassenen, en wel iedere week gemiddeld gedurende drie à vier uur, in totaal bijna vierhonderd miljoen uren gratis, onbaatzuchtig verleende zorg per jaar, acht maal zoveel als er betaalde gezinszorg wordt verricht. Zijn het calculerende burgers die dat allemaal doen?

Ik moet er wel bij zeggen dat het percentage vrouwen onder deze informele- of mantelzorgers twee keer zo hoog is als onder mannen, want ondanks de emancipatie wordt van vrouwen toch nog steeds gevergd dat ze zichzelf toch meer wegcijferen dan mannen. Daar komt bij dat,

heel anders dan een kwart eeuw geleden toen het maar een kleine minderheid was, de meeste vrouwen betaald werk buitenshuis hebben. Dat wordt weliswaar door de meerderheid van hen verricht in de vorm van een parttime-baan, maar dat vestigde des te meer de aandacht op een aspect van hedendaagse maatschappelijke activiteiten: de gecompliceerde organisatie ervan. Zo'n vrouw moet voortduren haar schaarse tijd verdelen over haar baan, haar taken thuis, het verzorgen van die zieke tante en 'aan zichzelf toekomen'. Ze verkeert in een continu onderhandelingsproces met anderen en zichzelf over de besteding van haar aandacht. Ook met haar partner, die eveneens te maken heeft met concurrerende claims op zijn tijd. Mannen zijn in de afgelopen jaren gemiddeld twee uur in de week meer in het huishouden gaan werken. Dat kun je – zoals Maria van Veen – de scheidende voorzitter van de Vrouwenbond FNV - 'slechts twee uur' noemen, maar het is een cultuuromslag en versterkt het beeld van tijdsbestedingspatronen die tussen mensen oneindig variëren. In die zin is er 'individualisering', niet in de zin dat die tijd steeds meer besteed wordt aan individuele belangen.

2. Hebt u wel eens een asielzoekerscentrum bezocht? Ik ken er eentje niet ver hiervandaan, te Luttelgeest in de Noordoostpolder, in een voormalig bungalow-oord. Ik kan me niet goed voorstellen dat iemand daar met vakantie zou willen gaan en dat was ook niet zo, maar de uitbater is er goed uitgesprongen – hij heeft het oord verpacht aan WVC. Er zitten een paar honderd asielzoekers, telkens andere.

Maar wat in dit kader van belang is, is dat zich om zo'n centrum een heel netwerk weeft van vrijwilligers, die handenarbeidclubs leiden, taalcursussen geven, sportbeoefening begeleiden en wat niet al. Weet u hoeveel dat er zijn? In Luttelgeest alleen al staan er honderd op de lijst, en ze komen van heinde en ver – Lemmer, Vollenhove, Steenwijk. Al die mensen starten eens per week en soms veel vaker de auto om – ja, om wat? Niet om hun eigen belang te maximaliseren, maar het belang van anderen – hoewel zoiets je ook weer een behaaglijk gevoel kan geven dat een vorm van eigenbelang is, maar zo is het altijd geweest met dienstbaarheid. Wel zijn die vrijwilligers, net als de asielzoekers, voor een belangrijk deel telkens anderen – men doet dat werk één of twee jaar en gaat dan weer eens iets anders doen. En dat bepaalt, opnieuw, de ingewikkeldheid van de organisatie die er aan te pas komt: voor de vrijwilligers maar meer nog voor de directie van het centrum die de roosters moet opstellen en regelmatig in de regionale pers laat weten dat er emplot is voor nieuwe vrijwilligers.

3. De politiek. Nou moe, hoe durf ik die als voorbeeld van gemeenschapszin op te voeren? Iedereen weet toch dat de burgers al lang 'met de rug naar de politiek zijn gaan staan', 'Den Haag links laten liggen' en 'hun eigen boontjes wel doppen'. Het staat elke dag in de krant, vooral in de Volkskrant, vooral onder de naam Jan Tromp. En de cijfers liegen er evenmin om: meteen na de oorlog was 15 procent van de kiezers lid van een politieke partij, nu nog maar 3 procent. Dus dat is wel duidelijk, zou men zeggen; de politiek die in het algemeen belang vertegenwoordigt, is verlaten door de burgers die hun eigen belang voorrang geven.

Maar in de eerste plaats vertegenwoordigt de politiek het algemeen belang niet. Tijdens mijn studie politicologie heb ik al geleerd dat het algemeen belang niet bestaat, het is de resultante van de verzoening van concurrerende deelbelangen: groepsbelangen. En omdat wij allemaal steeds minder behoren tot een groep met herkenbare gemeenschappelijke belangen, is het niet zo vreemd dat De Partij ons minder aanspreekt en organiseert. We vervullen in toenemende mate verschillende, deels conflicterende rollen, die maar moeilijk op één noemer te brengen zijn. Men is tegelijk automobilist en milieu-aktivist, werknemer en kleine zelfstandige, belij-

dend christen en lid van de vereniging voor euthanasie, student en barkeeper – er is geen partij die deze uiteenlopende belangen kan overkoepelen.

Bovendien is het niet waar dat men zich politiek niet organiseert en niet politiek actief is. Weliswaar is maar 3 procent van de burgers lid van een partij, maar niet minder dan 10 procent heeft zich aangesloten bij een van de nieuwe sociale bewegingen waarvan Greenpeace, Amnesty en Artsen zonder Grenzen de bekendste zijn. Dat is een ander organisatiepatroon dan het partijstelsel, maar daarom niet noodzakelijk van mindere kwaliteit. Het is vrijblijvender en afstandelijker: je maakt over, maar je gaat niet vergaderen. Het is daardoor minder formeel-democratisch, je kunt het bestuur niet wegstemmen en als het beleid je niet aanstaat kun je alleen stemmen met de voeten, namelijk weglopen en niet meer overmaken. Het is fluctueerder en flexibel en ook minder bureaucratisch beheersbaar, zodat het naadloos aansluit bij de tijdgeest. Maar de massaliteit van deze bewegingen illustreert dat mensen zich wel degelijk willen engageren met de samenleving, al is het maar passief.

Ook actief echter is er meer in plaats van minder inzet dan vroeger. De grootste demonstraties uit onze geschiedenis hebben plaatsgevonden, niet in de roemruchte jaren zestig, maar in de zogenaamde 'matte' jaren tachtig: tegen de kruisraketten en kerncentrales, tegen werkloosheid en bezuinigingen op de WAO, tegen racisme en discriminatie van homo's. En er is daarin op langer termijn bekeken geen teruggang te bekennen in het demonstratiewezen. Veel meer mensen dan vroeger geven te kennen dat zij eventueel bereid zijn met of achter een spandoek de straat op te gaan voor een publieke zaak die hen na aan het hart ligt. En dan heb ik het nog niet eens over de wemeling aan plaatselijke of buurtgebonden actiegroepen. Ik kom op dienstreis door Nederland nauwelijks in een dorp of stad waar niet groepen burgers zich hebben verenigd voor het behoud van de bomen op het plein, tegen de bouw van een parkeergarage of in antifascistische waakzaamheid.

Straks nog ga ik even langs Harlingen waar een groep mensen al enige jaren hardnekkig strijdt tegen de verprojektontwikkeling van de zeekade, en met voorlopig succes. Wat dat niet vergt aan vergaderuren, bestudering van technische teksten en beroepsprocedures, schrijven van ingezonden stukken en inzamelen van handtekeningen! Wat een energie, en wat een tijd! Het particulier belang van die aktievoerders is natuurlijk dat ze lekker over die dijk willen blijven kuieren en turen naar Vlieland in de verte, maar het vertaalt zich in een activiteit die hun opvatting van het belang van anderen, grotendeels nog niet geborenen, ten goede moet komen. Maar hoe komt het dan dat wij een beeld hebben van die 'matte' jaren tachtig toen het in de politiek maar de dood in de pot was en de mensen zich voor niks interesseerden dat verder ging dan hun eigen portomonnaie? En van een jaren zestig waarin het zinderde van de protesten en actiegroepen, betogingen en een luidkeels beleden verlangen naar een Betere Wereld? Ik denk dat ik wat dit betreft ook de hand in eigen boezem hoor te steken. De journalistiek heeft dat beeld geschapen; misschien moeten we wel zeggen: geschapen naar zijn evenbeeld. In de journalistiek wordt de toon gezet door mensen zoals ik, die in de jaren zestig tot politieke wasdom kwamen en die in dat protest vaak voorop hebben gelopen. Zie, ik maak alle dingen nieuw! Tien jaar later was het nieuwtje eraf en hadden ze de krakersbeweging waarvan ze bovendien meenden dat het typisch een uiting was van eigenbelang. Wij hadden op de bres gestaan voor Vietnam, de krakers vochten voor een eigen woning.

Dit sluit overigens aan bij een algemene wet van de journalistiek; nieuwe verschijnselen trekken de aandacht; als ze algemener worden gaan ze op een herhaling van zetten lijken en zijn daardoor geen nieuws meer. Van de eerste betoging komt een reportage op de voorpagina, van de tweede alleen een foto met bijschrift, van de derde een berichtje binnen en van de vier-

de zegt de chef nieuwsdienst; alweer een demonstratie? Gooi maar weg. Dat is journalistiek misschien relevant, maar sociologisch niet. Sociologisch bekeken is er een sedert de jaren zestig sterk toegenomen politiek engagement van de burger. De burger heeft zich niet afgewend van staat en samenleving, integendeel. (Misschien heeft de staat zich afgewend van de burger, maar dat is een heel ander chapter en een mooi onderwerp voor een volgende Van der Wiele-lezing).

Aan die mythe van de jaren zestig zie je trouwens hoe wij geneigd zijn om wat zich aan ons voordoet te beoordelen met ogen die gewend zijn aan het verleden. Dat geldt in sterke mate voor de politici die het hebben over ongeïnteresseerde burgers. Zij zien dat de mensen weglopen uit hun partijen en leiden daaruit af dat ze niet meer politiek geïnteresseerd zijn, want in hun aan het verleden gewende ogen is de partij het vehikel voor politieke interesse. De nieuwe vormen waarin deze tot uiting komt zien ze niet en misschien ook liever niet omdat deze minder beheersbaar, meer ongrijpbaar zijn.

Hieruit valt lering te trekken ook voor sociaal-culturele organisaties als die bij welke wij hier te gast zijn. Als het publiek niet meer of minder via de gebaande paden afkomt op de geijkte programma's, is het onjuist en vooral onvruchtbaar de conclusie te trekken dat de mensen dus niks meer voelen voor scholing en vorming in collectieve vormen. Dit werk en feitelijk alle gemeenschapswerk moet beantwoorden aan de omschrijving die John Dewey heeft gegeven van het doel der democratie: 'de ordening van het leven als antwoord op de behoeften van het moment en in overeenstemming met de vastgestelde waarheid van dat moment'. Met de nadruk op: dit moment. Maar ik denk alvast dat het succes van een sociaal-cultureel centrum als De Balie te verklaren valt uit het beantwoorden aan die definitie. Er zijn daar blijkbaar organisatievormen gekozen die beantwoorden aan de 'behoeften van dit moment', en men probeerde er zeker 'de vastgestelde waarheid van het moment' te achterhalen. Nu mag de voormalige directeur Felix Rottenberg hetzelfde proberen met de Partij van de Arbeid. Hem zij sterkte toegewenst.

4. Nog een voorbeeld: roken. U moet maar eens opletten. De overheid heeft het roken in openbare gebouwen verboden, maar tegelijk duidelijk gemaakt dat daaraan geen sancties zouden worden verbonden. Als het nou waar was dat de geïndividualiseerde burger alleen zijn eigen belang en eigen genot in het oog houdt en het belang van anderen zou je verwachten dat dit gebod massaal werd overtreden. Niks is minder waar. Ik ben zelf een verwoed rokeren ik sta paf als ik zie hoe weinig er nog gerookt wordt in het postkantoor, op het stadhuis en in de zg. rookvrije foyers van de schouwburg. Hier werkt een werkelijk verbluffende mate van wat de sociologen noemen zelfregulering, beteugeling van je aandriften terwille van de omgang met anderen. U kunt ongetwijfeld voorbeelden aanvoeren waarin het rookverbod schromelijk werd overtreden, maar als je er even anders tegenaan kijkt is het veel verbazender dat het in het algemeen wordt opgevolgd, terwijl er in het geheel geen straf op staat.

Dat is ook in andere kwesties heel leerzaam, en heilzaam: er eens anders tegenaan kijken. Er wordt bijvoorbeeld veel geklaagd over fraude en over een bedenkelijk dalende belastingmoraal. Maar het is andersom bezien geen wonder van saamhorigheid, dat de meeste mensen zonder morren, op tijd stipt hun belasting en sociale lasten afdragen? U weet toch dat van ons gezamenlijk inkomen meer dan de helft door de collectieve kanalen vloeit? Prof. Bomhoff heeft eens uitgerekend dat hij elk jaar tot 12 juli moet werken voordat hij voor zichzelf begint te verdienen. En zo is het. U zult wellicht een lager salaris hebben, dan is het tot 20 mei, maar niettemin; het is een monument van solidariteit.

Is hier ooit een opstand uitgebroken van Boze Belastingbetalers die dit niet meer nemen? Er is niet eens zoals in Denemarken een Anti-Belastingpartij ontstaan. De VVD vindt weliswaar dat het een onsje minder zou mogen wezen maar als idee haar zin krijgt zullen door ons nog altijd van elke verdiende gulden twee kwartjes worden afgestaan voor het nut van het algemeen.

5. Laatste voorbeeld: sport. Ik heb zelf vroeger gevoetbald, nu squash ik en ik loop halve marathons – ik ben dus een voorbeeld van de individualisering; van teamsport naar individuele sporten. (Wat trouwens ook geldt voor mijn politieke engagement: in 1978 bedankte ik voor de PvdA, nu ben ik voornamelijk donateur van Amnesty en Natuurmonumenten). Er wordt veel geklaagd dat het voor voetbalclubs steeds moeilijker wordt om jeugdleiders te vinden en het is nog moeilijker om scheidsrechters te recrutereren. Dat laatste begrijp ik erg goed, het is een onaangenaam baantje en bovendien erg individueel, om niet te zeggen eenzaam. Wat die jeugdleiders aangaat: daar staat tegenover dat er ook minder kinderen gaan voetballen. Er zijn in Amsterdam al verenigingen die helemaal geen jeugdafdeling meer hebben. Het blijkt ook uit de jongste cijfers: de KNVB loopt terug in ledental.

Daarentegen zijn de individuele sporten in opkomst – golf, tennis, squash. Dat is heel begrijpelijk, die kun je beoefenen op zelfgekozen tijdstippen, in die kleine enclaves van vrijheid die je weet te verdedigen tussen al de aanspraken op je beschikbare tijd. Het vast reserveren van de zondagmiddag voor voetballen botst in toenemende mate met claims van partners en kinderen.

Maar is dit nu een aanwijzing voor de versplintering van de samenleving? Symboliseert de achteruitgang van teamsporten het uiteenvallen van maatschappelijke verbanden? Ik geloof er niets van. In de eerste plaats doe je die zogenaamde individuele sporten doorgaans ook met anderen, al zijn die dan je tegenstander, maar verder ontwikkelen zich daarin overal nieuwe samenwerkingsverbanden. Op mijn squashcentrum kun je uiteraard een partijtje squashen, maar een honderdtal leden heeft met elkaar een zogenaamde laddercompetitie op touw gezet, een ingewikkeld samenstel van regels en afspraken voor het stijgen en dalen, dat het reserveren van banen, het telefoneren om tijdstippen overeen te komen en het zelf eerlijk bijhouden van uitslagen vereist. Er komt geen bestuur aan te pas, en het vraagt heel wat meer eigen initiatief dan het briefje van de wedstrijdsecretaris dat je zondag om 11 uur met je voetbalspullen op het veld moet staan. Zo'n laddercompetitie is eerder een metafoor voor de huidige samenleving dan de voetbalmatch

En die halve marathon dan? Dat is toch wel een hoogst individualistische activiteit! U kent de film of het boek of in elk geval de titel: De eenzaamheid van de lange afstandsloper. Jawel, maar elke zondag vinden er in heel Nederland overal evenementen plaats waarbij tienduizenden mensen samen lange afstanden gaan lopen. Zevenduizend in Egmond aan Zee, zeventienduizend bij de Dam-tot-Damloop. En waarom? Dat vraag ik mijzelf ook vaak af, ik kan zo'n halve marathon net zo goed in mijn eentje lopen. Het kan niet anders verklaard worden dan door de behoefte aan gezamenlijke rituelen. En opnieuw: denk u eens in wat hier aan te pas komt aan vrijwillige dienstbaarheid. Doorgaans komen de inschrijvingsgelden ten goede aan een plaatselijke sportclub en leden van die sportclub zijn dagenlang in de weer met het uitzetten en beveiligen van de route, het verstrekken van versnaperingen aan de dorstige lopers onderweg en het uitreiken van een trofee. Individuele sport in een sociale vorm.

Genoeg voorbeelden. Ik hoop u overtuigd te hebben, dat individualisering niet leidt tot het ontvluchten van maatschappelijke verbanden maar tot andere, meestal ingewikkelder vormen van samenwerking. Waar de onmiskenbare individualisering wel toe heeft geleid is dunkt mij goed te zien aan het huwelijk. Ik hoef u de cijfers niet te verstrekken. Sedert de jaren zestig is een explosieve toeneming van het aantal echtscheidingen opgetreden. Meer dan een op de drie huwelijken houdt geen stand en eindigt met een uiteengaan der partners.

Oppervlakkig kun je dat houden voor een verval van dit meest primaire menselijke samenlevingsverband, de hoeksteen van onze maatschappij, en voor een toenemende weerszin om zich te binden. Maar het tegendeel is het geval. Gevraagd naar hun toekomstperspectief zeggen jongeren in overgrote meerderheid dat ze willen trouwen en kinderen willen krijgen. Trouwens, ook de meeste mensen die gescheiden zijn nemen geen genoegen met hun nieuwe status van ongebonden individu. Integendeel, ze zoeken, soms haast radeloos een nieuwe partner. De zgn. relatiebemiddelingsbureaus en de ontmoetingsavonden voor alleenstaande florenen, de markt van koppeling is een groeisector van jewelste. Hoe dit te rijmen met die hausse in echtscheidingen?

Ik denk dat die eruit voortkomt omdat wij steeds hogere kwaliteitseisen zijn gaan stellen aan ons leven en dus aan onze relaties met anderen. Vroeger was het huwelijk een vorm van economisch overleven en de organisatievorm voor de voortplanting. Dat was al. Als het in emotioneel en/of sexueel opzicht niet bevredigend was, legde men zich daar van lieverlee bij neer. Je moest er niet aan denken om te scheiden want dan stelde je je buiten de gemeenschap.

Een recent onderzoek onthult dat mensen vroeger in die zogenaamde zorgzame samenleving vol onderlinge hulp en bijstand met hun echtscheidingsproblemen eenvoudigweg nergens terecht konden, behalve bij zichzelf.

Tegenwoordig eisen wij dat het huwelijk in tal van behoeften optimaal voorziet: in de behoefte aan geborgenheid maar ook aan romantische liefde, aan ouderschap maar ook aan individuele ontplooiing, aan huiselijk verkeer maar ook aan privacy. Dat vergt een voortdurend afbakenen en onderhandelen, ruilen en afspraken maken om al die verschillende en niet zelden conflicterende aanspraken tot hun recht te laten komen. Als jij de kinderen voorleest, kan ik nog even aan mijn Spaanse les beginnen. Het huwelijk is een veelzijdige en ingewikkelde organisatie en zo bekeken is het nog een wonder dat het soms redelijk bevredigend verloopt. Maar vaak ook niet, dan wordt het met pijn en moeite beëindigd, doorgaans niet als een keuze voor individualistische zelfstandigheid maar om het in een andere constellatie opnieuw te proberen. Want het is niet zo dat wij, egocentrisch, onszelf genoeg zijn; we stellen juist veel hogere eisen aan onze relaties met anderen dan vroeger.

De tegenstelling tussen individualisering en saamhorigheid is vals. Onze onderlinge afhankelijkheid is niet kleiner maar groter geworden, ze krijgt gestalte in veel grotere verbanden met langere lijnen. Vroeger voltrok ons leven zich binnen de stam en het dorp, later binnen de stad en de natie, nu al in internationale betrekkingen en straks misschien in een wereldgemeenschap – hoewel Joegoslavië daarin een terugslag te zien geeft. Wie meent dat individualisering de samenleving uitholt, vergeet dat wij sociale wezens zijn. Ons welbevinden is afhankelijk van betrekkingen met anderen, ons geluk van de mensen om ons heen – dat weten we en we handelen ernaar.

Daarmee wil ik niet zeggen – anders verlaat u De Lawei nog halleluja zingend in polonaise- dat alles koek en ei is, dat wij in de beste aller werelden leven. Een recent onderzoek van de sociologen Aafke Komter en Kees Schuyt, thans in afleveringen gepubliceerd door Trouw, bevestigt dat er een wemeling aan netwerken van onderlinge hulp en bijstand is maar ook dat die doorgaans gebaseerd zijn op ruilverhoudingen. Jullie brengen onze kinderen naar tennissen, wij passen in de vakantie op jullie hond. Of, meer in de zorgsfeer: buurman doet de boodschappen voor buurvrouw die zijn was doet. Mooi en zonder schuldbesef dat door eenzijdige weldaden wordt aangewakkerd. Maar wie niks of niks meer heeft aan te bieden op deze ruilmarkt valt buiten de boot van dit wederzijdse dienstbetoon en dat geldt voor een groeiende groep van eenzame, zieke, hulpbehoevende bejaarden. Die zijn aangewezen op een collectief, uit de publieke middelen, zeg maar: uw belastingcenten, gefinancierd netwerk en dat staat zoals u weet op de tocht en in de knel. Dat is bedenkelijk.

Bedenkelijk is ook dat de ideologie die onze samenleving schraagt op de tocht staat. Men heeft, persoonlijk en collectief, van alles voor elkaar over – tijd, geld, moeite- maar wordt daartoe niet gestimuleerd als men ziet dat de hoogte van een uitkering vaak vooral van slimmigheidjes afhangt. En nog veel minder wanneer men ziet dat de overheid die de regels voor het maatschappelijk verkeer ontwerpt en moet bewaken, zich zelf vaak niet aan die regels houdt, er slordig mee omspringt of ze soms eenvoudig aan haar laars lapt. De naam van staatssecretaris Albert Jan Evenhuis staat voor een wel heel schrijnend voorbeeld, maar er zijn teveel voorbeelden van klein gesjoemel in de mazen van de wet door overheidspersonen en instanties. Soms lijkt de overheid zelf het beste voorbeeld van een calculerende burger en daarmee geeft ze niet het voorbeeld dat we nodig hebben voor de instandhouding van een beschaafde samenleving.

Ik kom tenslotte, nu we hier zo gezellig bijeen zitten, nog even terug op mijn gelijkenis van de publieke bijeenkomsten en hoe lelijk je je in de maatschappelijke ontwikkelingen kunt vergissen als je er oppervlakkig naar kijkt. In het eind van de jaren zestig waaide uit de Verenigde Staten de teach-in over – een bedriegelijke term, want je leerde er niks. Dat was niet mogelijk omdat sprekers veelal het spreken onmogelijk werd gemaakt door lui die meenden alles al te weten over Vietnam, het militair-industrieel complex en de repressieve tolerantie. Ik heb meegemaakt dat dr. L. de Jong en mr. G.B.J. Hiltermann in de Beurs van Berlage geheel werden overstemd door verontwaardigd gejoel. De functie van die bijeenkomsten was niet informatie maar protest. Het was een andere vorm van demonstratie, van protest, het was georganiseerd tumult.

Een paar jaar geleden heb ik nog eens een teach-in georganiseerd, weer in de Beurs van Berlage. Over de Golfoorlog. Het zat er niet minder vol dan een kwart eeuw eerder bij de Vietnam-teach-in, maar verder was niks hetzelfde. Aandachtig en muistil luisterde een talrijk publiek naar wat welingelichte sprekers te zeggen hadden. Interrumpanten en schreeuwers werden met een verontwaardigd gesis tot zwijgen gebracht. Men was gekomen om wat op te steken. En dat was geen incident, het was kenmerkend.

Publieke bijeenkomsten in de jaren zeventig droegen vaak het karakter van twist en protest. Autoriteit werd niet erkend.

De uitgenodigde sprekers moesten het liefst zo kort mogelijk maken en daarna, maar meestal daarvoor ook al, was het woord aan de zaal. Men verdrong zich achter de zaal microfoons. Men verdrong zich voor de gelegenheid zichzelf en zijn eigen gelijk te manifeste-

ren. 't Werd een heel gekrakeel. Maar opeens was dat, in de jaren tachtig, afgelopen. Ik weet nog dat wij als organisatoren elkaar enigszins beducht aankeken toen we voor het eerst besloten geen zaalmicrofoons op te stellen. Er klonken die eerste keer wat zwakke protesten uit de zaal, maar die werden weggewuifd door de meeste aanwezigen die gewoon luisterden naar wat de sprekers te zeggen hadden. En zo is het tegenwoordig – ik ben benieuwd of het straks hier ook zo zal blijken te zijn: het publiek komt pas tegen het eind van de bijeenkomst aan het woord en stelt vragen in plaats van de spreker te bestoken met eigen standpunten.

Nu kun je zeggen: daar heb je nou de algehele matheid, de ongeïnteresseerdheid, de publieke onverschilligheid van de jaren tachtig en negentig. Je kunt ook zeggen dat het leergierigheid, beleefdheid, aandacht is. Maar dat beneemt het zicht op het overheersende verschijnsel: dat mensen blijven samenscholen in bijeenkomsten. Op korte termijn is levendigheid omgeslagen in een zekere saaiheid, op lange termijn is alleen interessant dat men – zij het in andere vormen – blijkbaar blijvend behoefte heeft aan manifestaties van gezamenlijkheid. Dit in weerwil van het feit dat je nu televisie, computers en faxen hebt: allemaal verschijnselen die de individualisering en daarmee het uiteenvallen van maatschappelijke verbanden heten aan te wakkeren.

't Zijn rare jaren, deze jaren, want we weten in de verste verte niet waar we aan toe zijn. Mar het lijkt mij onjuist om uit deze verwarring de somberste gevolgtrekking te maken en te menen dat wij thans het einde der tijden, of van de geschiedenis meemaken of tenminste van de samenleving in de letterlijke betekenis van het woord. Dank voor uw aandacht, nou ja gedeeltelijke aandacht.